

Юрій Липа

Campus Martius

I

Останніми часами французи цікавляться впливом Віктора Гіго на французьке суспільство зперед франко-німецької війни. Починають підозрівати в нім, офіційним генію III-ї республіки, руїниці духа відпорности французької нації.

Послухаймо. Як знаймо, як по винниченківськи знаймо, брешуть слова того пророка зперед кількадесятьох літ. Ось він, цей обожатель »святої льокомотиви поступу«, так заявляє яких два-три роки перед вибухом франко-німецької війни 1870—71 рр.:

»Всі найвищі чинники нашого часу є миротворчі. Преса, пара, лібералізм у торгівлі, метрична система, це все перемішує складники нації у потужнім розчині людськості. Всі залізничі, що здається йдуть у таких різних напрямках, як Петербург, Мадрид, Неаполь, Берлін, Відень, Лондон, спрямовані — до миру. Того-ж дня, як підлетить угору перший повітрянний корабель, — упаде тиранія...«

...»Могутній вітер будуччини віє миром. Що-ж можна зробити проти гургану радісної братерськості?«

...»Сховай свої прапори, війно! Коли-ж ні, — то ви, злидні, покажіть своє лахміття. Порівняймо роздертя. Тамті мають на імя — слава, ці — голод, проституція, руїна, чума. Перше створило друге. Годі«.

»Чи-ж це ви, німці, нас заатакуєте? Чи ми вас? Але навіщо це? Німці — ви-ж є Вселюдскість. (Allemands, All men). Ми-ж вас кохасмо. Ми — ваші співгромадяни в країні філософії, і ви є наші компатріоти в батьківщині Свободи. Ми — європейці Парижа є з тої-ж родини, що й європейці Берліна і Відня. Франція — то визволення. Германія — то братерство. Чи може слово Свобода з демократичної формули виповідати війну слову з тої-ж формули — Братерству? Мир... Геть зброю! Союз. Співня. Єдність. (V. Hugo. Littérature et philosophie mêlée. 1867).

Геть зброю! — а по цих словах приходять роки 1870-71, наступають німецькі полки, бють і женуть французькі. У Франції внутрішні заворушення, цар Наполеон III зникає, Франція — республікою. Щось, як по вступі Директорії до Києва. Але німці зближаються. Що-ж кидає поет в лице кривавим пруським полкам і волі залізного Бісмарка, певне бойовий клич гніву?

Ні, він має тільки слабодухі слова інтелектуаліста: »Навіщо ця інвазія?.. Що ми вам такого зробили?.. Ми-ж є французька республіка... І ця війна повинна скінчитись, бо скінчилось царство. Ви знищили того ворога, що був і нашим ворогом... Ах, певне, що ніхто й не думає вас лякати, о німці, препишна арміє, відважний народе, але всеж-

таки можна вам дати пояснення... Я європеець, себто приятель Парижа, я парижанин, себто приятель народів, я хочу вас тільки попередити про небезпеку, що ви в ній знаходитеся, о мої браття німці, я-ж вас подивляю і шаную... Зупиніться».

З гіркістю розглядає сучасний француз твори і постать Віктора Гіго досі так офіційно шанованого французами (G. Batault, *Le pontife de la sémagogie: Victor Hugo*. 1934). «Офіційний геній», що його пам'ятники стоять по найменших місточках Франції, що його іменем названі найгарніші вулиці міст, геній, утверджений і в шкільних підручниках, і в промовах послів, — показався тільки генієм словництва, «циганом слова» (*un tzigane du verbe*). «Відкриваємо в ньому, — каже Бато, — постійну мішанину шельмування і наївності, несвідомості і щирости».

Який головний закид ставить молодий Бато і його співбойовники Вікторюві Гіго? Чому нарікає на фальшивість, що її чути у всіх словесних унесеннях Гіго? З таким призиством окреслює суспільне значіння Гіго, що це лиш «геній висловлювання в приземній формі найбільш низьких стремлінь юрби». Вкінці, як найвище обвинувачення, обвинувачувач каже: «Ані на одну хвилину він не кермував суспільною опінією. Він задовольнявся підхлібляванням їй, ішов за нею нога за ногою». (G. Batault).

Чому раптом сучасний француз відчув фальшивість і демагогію суспільних мотивів Гіго і то саме тепер? Бо власне тепер почуває французький інтелектуальний світ неспокій за сучасність і за будучину галлійської раси. Обудження сусідніх рас, ослаблення власних дотеперішніх традицій і синтез поглиблюють усе більше той неспокій. Гасло духового переродження це гасло молоді Франції; віщування нової доби у галлійській країні і, навіть, у цілій Європі, це — найчастіші мотиви улюблених сучасних письменників, чи то Ж. Ромена, чи Моруа, Моріяка, Кльодела, чи навіть Мальро.

Проф. Грокльод (P. Grosclaude) підсумовуючи в своїх «Великих напрямках сучасної думки в літературі», стверджує значне зменшення впливів не тільки Анатоля Франса, але, навіть, божка' повоевщини, понурого А. Жіда. «Нині, — каже Грокльод, — гаслом сталося не мистецтво для мистецтва, як ще недавно проголошував Бодлер, лише мистецтво для суспільства».

Біль за своє суспільство — расу переживає сучасний француз так глибоко, що самовпевнена і плитка лірика Гіго наповнює його обридженням. Бо, як кажуть японці, ідеї мало знати й висловлювати — їх треба й переживати. Тільки глибоким переживанням, злютованням із пристра-

стями, може письменник впровадити ідею в твір. Без дрібки письменницької серцевої крові — ідея є тільки звітом на папері, підпорою не життя, а кон'юнктури. І це тепер відчули французи. Лише тепер. Бо ще не так давно з задрістю згадував Ст. Жеромський про вселюдськість французької літератури. Французи, що їх ніхто не гнобить, можуть собі дозволити на вільне студювання і змальовування окремих характерів. Вони звикли і мають право не турбуватися ані долею своєї держави, ані будучністю свого народу, вони можуть не дбати про те, чи таке чи інше змальовування характерів і подій зашкодить, чи не зашкодить їхньому, відвіків вільному, народові? Вони не несуть за це відповідальности, вони, французькі письменники. Не те — ми — польські письменники, ми маємо великий обов'язок — так казав Жеромський, щоправда, ще в часах передвоєнних.

Як-же справа стоїть в українських письменників?

II

Для сучасного читача творів Євгена Маланюка найвиразнішим мотивом його творчости, найближчим читачеві був би мотив тривоги. Тривоги, що переблискує з одного його образу на другий і освітлює їх, немов раптовні, сині моргівки розяснюють горячу ніч херсонських степів.

Та тривога історіософії Маланюка заступає, навіть, такі його сильні мотиви, як мотив українського Риму, як привіт близькій могутності нації. Бо з тої яскравої блакитної високости, він, шалений птах із кривавими очима, шугає просто вниз — у Вальпургієву ніч хаосу, в дисгармонію степових буревіїв, в дикий полин повстань і зрад.

»Зрадлива бранка, гетера, божевільна блудниця, плоть віддана темним грозам«, — так називає поет найсвятіше для українця, найсвятіше й для самого поета. Він блюзнірствує, він сам гине, спалений тривожним, задушливим ритмом власного серця. Він проклинає »Дике Поле«, він ненавидить »простори«, де гуляє »вітер-буровій«. Але де-же є тепер у нас Дике Поле, де ті простори? Нема тепер Дикого Поля. Його вже давно поділили між собою кремязні осадчі, нема глухих просторів, а густість населення там не рідша від пруських земель, тай цивілізація не нижча від земель Варшави. Правдоподібно, жах обіймає поета (і то є так зрозуміле для його сучасних читачів), що може ще відродитися, може ще далі просторитися Дике Поле українського почуття.

Відрухи на зміну з оспалістю, спізнені пориви і передчасні упадки, ті скоки ритму, та розгойданість почуття в психе України знов може дати »мандрівним племенам — широкий шлях«, знов може зробити з України »розстань-

дорогу орд», знов може зродити незорганізоване, хаотичне почуття — його безголова.

Цей вираз тривоги і болючого питання на лицях українців так сугестивно схопив один із ліпших наших і світових мініатуристів, Америкосій Ждаха, в своїм «Руйнуванню Січі». Ціла січова юрба на його мініатурі складається з самих пар і трійок, що вагаються, що не розуміють один одного, розводять руками, розпитують, розпачають, — хоч вони ще всі озброєні, хоч довкола них іще фортеця, а над ними, на їхніх дзвіницях блищать хрести їхньої віри. Те, що їх єднало, їхня духовна раса, їхнє організоване почуття — тепер перестало єднати, побуджувати, провадити. Вже тоді грізне, безголове, бездольне почуття блукало по Україні. Вже тоді несло на собі безсилий розум, як (на образі Верне) шалений огир несе крізь терни, яри і байраки нагого, привязаного Івана Мазепу-Колединського.

Цей мотив тривоги, безголовости, хто знає, чи не повстав із кінцем кількасотлітнього періоду козацьких воєн і упадку козацької культури, тоді, як літописець із гіркістю констатує, що «рицерській отваги і богатирській діяння продків Сарматоруських плащем ліности увидіх покритий». (С. Величко). Бо перед тим козацькі письменники хоч і згадують «отчизну милу, отчизну кохану», яко «матку нашу зранену розмаїтими наїздами» (П. Могила), але згадують расу нашу, як організм живий, однолітий із головою і серцем.

Тимчасом мотив тривоги, безголова в XIX-м столітті з'являється в багатьох письменників. Ось — нарід, осліплене дитя, що йому треба вмти очі (В. Пачовський), ось — нарід, гнівний велитень, що зводиться, але не має голови (М. Чернявський), ось — міт, герой поеми, що не має міри в своїх учинках, а «на цім світі ні сну, ні спочинку». (Марко Проклятий). Тривога сучасного українського письменника за відпорність української, духовної раси, за її живучість і здібність до творчости зрозуміла всім українцям. Напруження тої тривоги виросло із свідомістю широчини обрив українського ренесансу. І коли для суспільства таким важним є питання уніфікації граматичних форм і термінології, то хіба далеко важнішим є справа організації українського почуття.

В цій справі хоч би саме усвідомлення змісту і границь духовної раси України вже може зробити багато. Серед соток окреслень України, що ними нас обдарували чужинці, одно окреслення є найстрашніше, в нім є понуре «менто» для раси. В своїх латино-німецьких реляціях Л. Рінгубер (Rinhuber), австрійський посол у Москві, згадує і про українську країну. Наш край для нього це

земля, де часто *ferro et flammis* (залізом і вогнем) переходять руїни. Для нього „*Ukrania vera est Campus Martius*“ (Україна є правдивим полем битв, пляцдармом).

Campus Martius!.. поле бойовищ, побойовище, поле, що не має окреслених кордонів, поле, де ворожі сили (духові чи матеріальні) випробовують себе взімно в сутичках і герцах, як батьківщина! Це хіба найжахливіше поняття для кожного творця, кожного шукача власної синтези. Без гієрархії, синтезу, без самоусвідомлення своїх духових кордонів — неможливим є ані зріст і збагачення власних, ані користування з чужих богацтв.

Бо в духовім життю Заходу може брати участь тільки предмет, тільки духовий організм, а ніколи — підмет, *Campus Martius*, пляцдарм чужих організмів!

III.

Скільки великих творів світової літератури створила сама туга письменника за глибоким ритмом своєї раси і нехтї до «пляцдармовости» для чужих організмів! Це божеський Фірдусі, боліючи над згнобленням перського духа арабами, пише свою «Книгу царів» — «Шаг-наме» (прегарно в нас віддану А. Кримським), і сучасна вдячна Персія святкує тисячеліття його уродин, як тисячеліття нового розцвіту. Це найшляхотніша постать Польщі зперед ста літ зазначає: «Забогато писали ми для розривки, або для малих цілей» (Лист А. Міцкевича з 1835 р.). Це він просто заявив, що його «Дзяди» були «продовженням війни з 1831 р.», лише не мечем, а почуттям, як додає коментатор (*Kallenbach t. II*).

Це польська велика трійка на чолі з Міцкевичом потрапила надихнути духову культуру польської раси почуттям відповідальности за ціле життя тої раси. Це вони, властиво, присроїли полякам почування духової пихи, що ї ї не знищили навіть такі факти, як напр. подарування Вавеля в 1913 р. австрійському цісареві, яко «дар народоби», ані сучасна очевидність. Більше, коли зявилися декадансові «Химери» в Варшаві й безхребетні Пшибишевські й Бої в Кракові, це ще устами невеликих промовляли з глибини століття — великі. Деструкції нарциссизму, снобам ще перед війною кидали в лице слова відваги:

— Ви лжете всі! Ви живете з брехні, в брехні і для брехні! Ви хочете усипляти загал надуманими брехнями! Тільки сплітаєте і розплітаєте трими! Не бунтуєтеся проти очевидностей життя, але втікаєте від них! Утікаєте до російських країн мрійництва... Так є. Навіть, не пробуєте зміняти життя, лише утікаєте від нього, дезертуєте, емігруєте... Над усею Польщею замережали баню з римів. Райдужні мости переучелення розпналися над

руїнами всього... Із серць мистців висновуються мелодії, що в безчинність заколюють душі, і то душі найвибраніші.

А тимчасом, що довкола? Земля зпід нас усувається, скорчується, як шкіра на вогні! З наших відвічних оселищ виганяють нас! Раз за разом світить над нами татарський бич!«

(Варшавська богема. Адольф Новачинський).

Зрештою не тільки в народі, zagrożеному політично, твори письменників організують духове життя нації. Привид *satyrus Martius* часто виростає і серед найстаріших, вільних націй Європи. Пригадаймо собі Велику Британію і вплив творів Дікенса на англійців. В своїй монографії про Дікенса А. Моруа з подивом підкреслює незмірну популярність цього письменника у всіх канадійських, англійських, американських і австралійських рідинах. Слава Дікенса і сьогодні така-ж живуча, як і в дні його смерті в 1870 році. Постаті, створені Дікенсом, од пана Пиквіка аж до малої Неллі, перебувають серед англійців і творять разом із ними життя.

»Дікенс і досі є не тільки популярним письменником своєї раси, але можна сказати, що він у великій мірі і досі надає форми цій расі. Дікенс, як дуже добре зазначає Казамян (*Cazamian*) є одною з тих моральних причин, що заощадили Англії революції.

У великій мірі ділом Дікенса є те, що з публічного життя Англії викли такі брутальні видовища, як прилюдне віщання, або такі санкції, як вилзниця за борги. Це він уплинув на те, що й діти бідаків отримують свою дрібку зичливості й доброти. Врешті, це завдяки йому англійське родинне життя дістало зворушливого й чутливого забарвлення. Мало письменників здобуло стільки впливу в своїй країні, як він, але так само мало хто втілював в собі так докладно свою расу з усіма її, як дрібязками, так і величними почуваннями.

Чи згадувати про ролю літератури в усвідомлюванні свого «я» раси, будівничу ролю словянських літератур для своїх народів? Чи мало говорять імена Шевченка, Караджича, Міцкевича? Так само роля літератури в справдженні упадку власної духової раси є велика. Література без відпорности, без гордості, без віри в вищість своєї раси відчиняє кордони для чужих духових організмів, відчиняє шляхи для хаосу несинтезованого почуття.

Це група російських письменників з літ 1890—1914 зробила велике спустошення в російській духовості. Такі постаті, як Андреев, Арцибашев, Купрін, були живою похвалою для апатії культури і розгойдання сліпих інстинктів. Анархічна ненависть такого Горького також зробила своє. Ці всі — «Бездни», «Ями», «Леди», «Саніни», «Красні смехи», це було знищення в духовості того, що пізніше було знищено фізично: доктрин і здобутків російської духової культури. В Андреева персонажі розмовляють ще про те, як вони зроблять з культури «рівне поле»,

з музею образів (Третьяковської галерії) — гарний «ка-стюрчик» (вогнище), — а по кільканадцяти літах, нашвидко убрана в випадкові формулки, приходить фізична практика тої духової деструкції. Босяки Горького і садисги Арцибашева знищили, недавніх панів, надутих Печоріних, слабовитих Рудінів на тлі «Бесів», «Юдушок», «Мертвих душ» і «Мелких бесів» декадентщини.

Не можемо відкинути безпосереднього впливу літератури, навіть, на чин внутрі раси. «Страждання молодого Вертера» свого часу спровадили хвилю самовбивств по цілій Німеччині, вже в наших часах роман Маргеріта вплинув на розповсюдження нового типу жіночого життя (*La garçonne*). Часті є факти впливання письменників на повстання й перебіг війни, досить поставити рядком рік 1813 у Німеччині і німецьких поетів, як Арндт, або німецько-пруську війну і її продовжувателів-письменників, як Дерулед і Баррес (*M. Barrés*). Ще недавно Бляско Ібанес кинув цілу свою творчість літературну і публіцистичну на те, щоб згнобити Німеччину в Великій Війні: висловом його комбативної ідеї є знаний роман «Три їзди апокаліпсу». На наших очах апостольствує і проповідує в Європі хрестовий похід проти большевиків росіянин Д. Мережковський. Той самий Мережковський, що перед війною не показувався журналістам, не хотів їм давати навіть власної світлини, щоб цим підкреслити свою нехоть до так званої життєвої очевидності.

А тимчасом, навіть, у війні, найбільшій життєвій очевидності, література починає відігравати велику ролю. Літературою послугується один із наймогутніших чинників війни, могутніша від літаків і газів — пропаганда. Здається, перший Клемансо, тигр, ненависник німців, скермував підчас Великої Війни в запілля німецьких армій затроєну ріку мистецьких видавництв (альзатець *Hansi* що осмішують і понижують ідеали німецької раси. Зрештою, пригадаймо й часи повоенні й значіння іншої пропаганди, цих Кесселів, що осмішують українське відродження («Наслідник Стеньки Разіна», *Magagn*) цих Мальро, що дискретно вивіщують у своїх романах знані доктрини з півночі.

Небувале розпросторення в наших часах пропаганди через мистецтво, якби підкреслює небувалу завзятість духової війни в сучасній Європі. Духові раси то відступають, то переходять у наступ. Невтральних нема. Брак відпорности до якоїсь чужої раси — то признання її влади над собою. Бачимо зріст і відновлення відпорности одних духових рас, бачимо й упадок, інших — в обійми апатії, їхню нехоть до творчих зусиль, до витворювання власних цінностей, відкривання власного організму для *campus*

Martius органічних і чужих сил. Закони цієї духової війни є ще більш жорстокі, підступні й немилосерні для безборонного, як досі були звичаї озброєних армій. Перемога в цій війні є більшою перемогою, як спалення сел і виголоджування населення. Знищити духовий організм раси, розбити її віру в себе, хоч на деякий час впровадити її почуття в стан пляцдарму, це — найбільша перемога над расою.

По кільканадцяти літах такої боротьби виробився скрізь в Європі, отже і в сучаснім осередку української літератури, тип письменника, своєрідний літературний «Пан Топаз», готовий управляти дефетизм, і поменшування власної раси, навіть, в обличчі чужої. Ці представники т. зв. комерційної літератури бавляться в новаторства типу «Держань» Семенка з 1914 року, або сентиментальних декадентів із ще давніших років. Ідеалом цього типу є досягнення в роді недавнього «Турнею постуф» у Вядомосцях Літерацких, правдивого турніру надутости, снобізму й безсилости. Симпатії тих представників «певного запаху Парижа» (В. Панейко про М. Рудницького) виразно спрямовані в бік модерних упадкових зявищ, як дещо кльоакуватий роман Селіна, чи дєрвішовська поезія Андрія Белого.

Зрештою, менше важною є їх роля, як творців, важнішою є їх роля, як сіячів доктрини в літературі. Ціла література для них, то одна велика каварня, що вже механічно єднає коло себе культуру так, як в Росії на їх думку єднав самовар. Звідти вони готові «піднести бунт» проти ідеї української гідности й відпорности. Протиставляють свій ідеал «каварні» «касарням» деяких духових культур. Протиставляють пристрастям сучасности — сентименталізм кабінету. Нетерпеливості і напруженості — мадрігали і «скоботи». Довічний відповідальності письменника, організатора почуття, — «гонорарну працю». Зобовязань пізнання й будови власної культури не відчують. Попросту твердять, що творення культури нашої великої раси вимагає не більших зусиль, як зусилля губки, що вхлинає біжучу воду. Признаймо їм, що важким ударом для творчости письменників є касарняний режим совітчини, але твердити, що й не меншим лихом було б для українців розповсюдження такого типу «най — найвільнішого» письменника, розпроституованого браком якихбудь обовязків, верхоглядності газетярства й абсолютною безвірністю.

А однак в Галицькій Землі є й інші стататі письменників. Один із них виріс високо понад усіма і погляд його — над українською сучасністю. Це — великий талант, нищений інтригами, кпинами, умисним нерозумінням, нищений українським комплексом нижчости і власним горінням до висловлення. Це — великий талант, що жив у

наймах у сусідів» (але не ц. і к. пресі), нераз бойкотований своїми й чужими, нераз оглушений ударами і підступами «лицарів найменшого зусилля», і все-ж — невтомимий. До самої смерті, навіть, у тих хвиликах, коли страшна хвороба опускала його, він вірно, простодушно служив своїй расі.

З закрівавленими від безсонности очима, з «мозолями на душі» від важкого особистого життя, з хрипким від пригадувань голосом служив творчим силам своєї раси, що вони «гнатимуть вас у призначене місто». (Іван Франко. Мойсей). Він, цей великий талант, сам себе в обличчі обов'язку назвав тільки сторожовим псом, «собакою». Серце кожного українця забється сильніше при вимовлянню його імені, того, чия творчість духова і життя було символом відпорности української раси і відповідальности за її духову культуру. Сила цієї відпорности й відповідальности була така велика, що тільки з найглибшого джерела могла зродитися, з надмірної любови, з любови до тої раси.

IV

Любов, любов, любов! Це-ж вона — той закон, що кермує письменниками, будівничими своєї раси. Вона єднає письменника і суспільство. Вона, джерело гармонії й симпатії, збогачує радість життя раси. Це з неї, творчої любови, пливе джерело життєвої енергії. Любов, симпатія, що, як твердить Декарт, є найбільшою активною силою в духовім життю. І тому, що та сила має так багато можливостей вияву, — важко окреслити, які-ж властиво є методи впливання письменника на читачів. В кожному разі вони — не в механічній повторюванні якихсь гасел, лише в експонованню літературних фактів: ритмів, постатей, образів.

В роках 1917—1923 українська еліта не розуміла ваги мистецької організації почуття українців, більше вірячи в силу абстрактних теорій. Але вже тоді були голоси, що підкреслювали це занедбання.

«Мужі державні повинні б були знати, що народ не може держати в голові абстракції, що він мислить образами, памятає лише факти, а тому дайте народові відповідні мистецькі твори і тим направите його думки й душу на бажану вам путь. Тарас Бульба в народі визнається, як жива реальна людина». (Іван Липа. Мої думки).

Дійсно, мабуть, найбільш сугестивним із усіх родів творчости для суспільства, згл. духової раси є той рід, що заселює уяву читачів, живими або, навіть, безсмертними в даній расі постатями. Постаті письменника, а особливо повістяра живуть серед людей, — бо і що-ж для людини є більш ближчим, як інша рідна людина, що вийшла з закоханої синтези письменника?

«Повістяр, — каже Доржелес, — наділяє десятима існуваннями того, хто посідає лише одно існування. Гамлет, Федра, Кандід, батько Горіо, чи пані Боварі це для нас (французів) істоти більш реальні й живучі, як більшість тих нужденних істот, що їх ми змушені щодня розпихати ліктями... Епохи живуть і житимуть у романах більше, ніж в історії... Не в підручниках знайдете правдиве обличчя війни, а в романах. Хто хоче пізнати суспільство першої половини XIX-го віку, нехай читає Бальзака і Стендаля. Досі не знаємо добре французької революції, бо бракує нам повісті з років 1789—1794». (*Une heure avec Roland Dorgéles*).

Поза силою, життєвістю і своєрідністю, здається, ці постаті літератури не мають інших підстав до викликання для себе симпатії, до мимовільної «колонізації душ». Вони живуть в почуттю своєї раси не раз в суперечності з моральними, чи політичними переконаннями одиниць. Многі з них, коли проїздять через Україну, перед своїми духовними очима, бачать героїв «Вогнем і мечем».

Ще менше хіба міг мати політичні симпатії до розпещеного російського «баріна», Евгена Онегіна, — такий гомо новус, як Ленін, а, власне, ця поема Пушкіна була його улюбленою книжкою. Взагалі, в підручній бібліотеці диктатора большевиків, як оповідає мемуарист, були твори і дворянина Пушкіна, і поміщика Тургенєва, а не було офіційного генія, М. Горького.

Літературні постаті втілюють (а тим і розв'язують по мистецьки) багато суперечностей бездомного почуття, неназваних, анархічних почувань. І в тім може — почуття визволу, що вони приносять расі своїм існуванням.

Розвій, чи упадок духовної органічності раси не спинається. На наших очах, наприклад, розвивається цікавий процес нової організації російського почуття. Богато в тім є суперечного з офіційними доктринами комунізму. По смерті Леніна, в 1924 році, Крупская (Леніна), вірна доктрині масовізму, протестувала проти ставлення йому пам'ятників і інших виявів почуття.

«Товариші робітники й робітниці, селяни й селянки, — писала вона, — маю до вас велику просьбу: нехай ваш біль по втраті Іліча (Леніна) не обертається в зовнішні форми висловлювання пошани для його особи. Не ставляйте йому пам'ятників, не будуйте присвячених йому палаців, не урядуйте урочистостей на його честь — за життя свого він не надавав цьому ваги і не любив цього всею. Пригадайте собі, скільки ще є злиднів і непорядкованих справ у нашому краю... А найважливіше, стараймося втіляти його вказівки в життя».

Тимчасом почуття російських активних мас шукало втілення своєї туги за героєм. Ціла наука Леніна була скермована проти вивіщування індивідуалізму й індиві-

дуальностей. Ціла доктрина матеріалізму противилася підношенню вартости одиниці в будові історії. Тимчасом сталося інакше. Спочатку несміливо, з діалектичними усправедливлюваннями, пізніше усе сильніше, все швидше, якби заспокоюючи якийсь «голод почуття», немов оселяючи бездомне почування — рікою, навперейми озиваються совіцькі письменники, композитори, малярі, різбарі із нераз щирою і закоханою синтезою Леніна, як героя нової російськості — совітщини. По цьому факті — нема нічого дивного в досить швидкім повороті до постатей: шляхтичів Пушкіна, бюрократів Щедрина, інтелігентів Чехова, реканонізованих урочисто на останньому совіцькому зїзді письменників. Нема нічого дивного і в тім, що сучасний, найцікавіший совіцький роман — «Петро І-й» О. Толстого намагається дискретно і зручно навязати большевизм до традицій і постатей Петрівського «залізного зажиму».

Це заселювання власного краю постатями й почуваннями, тривалішими від мізерного життя людських одиниць, це велика місія перед лицем власної раси. Почуття органічної єдності раси не спирається на абстракції, теорії чи статистиці, лише на тривалих синтезах її почуття.

В серці кожного українця повинна бути його почуттєва Україна, заселена постатями й почуваннями. Письменник може тут багато зробити. Оповідали мені колишні учні Черкаської комерційної школи*), як їхній учитель, Кней, показував їм, школярам, різні цікаві історичні пам'ятки в Чигиринщині. Між іншим разом з отцем Македонієм в Онуфрієвському монастирі над Тясьмином, в розарії монастиря показав їм старий чернець руїни «військової бурси», української старшинської школи з часів Гетьманщини. Там, у рештках мурів, в дикому винограді, цікаві діти знайшли висічені в граніті мапи: Західньої Європи (з Віднем, Краковом і Берліном) і України. Під порохом діти відкрили багато на мапі України: трикутники і чотирикутники фортець і міст з кирилицею писаними назвами (вириті доломцем), ріки, зазначені міцною синьою фарбою, шляхи й тракти, зазначені червоним. Що здивувало дослідувачів, то те, що побачили там незнані для них досі броди на ріках і невідомі шляхи й переходи.

Українська література може таку мапу України з незваними шляхами через Дике Поле і з броддами через глибокі течії вирити на матеріялі, тривалішим від граніту, — в почуттю українських серць.

*) З них на еміграції — брати Сяленки.